

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

HACI BEKTAŞ VELÎ

Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Yaz
Summer 2005/34

FERGANA VADİSİ'NDE SAÇLI İŞANLAR HAREKETİ VE YESEVİLİKLE BAĞLANTISINA DAİR

Ali YAMAN¹

ÖZET

Bu makalede Orta Asya'da Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içerisinde yer alan Fergana Vadisi'nde yayılmış olan Yesevilikle bağlantılı tarikatlardan Saçlı İşanlar ele alınmaktadır. Sovyet rejimi Saçlı İşanlar tarikatını kendisine karşı en tehlikeli örgütlenmelerden biri olarak görmüş ve şiddetli bir şekilde mücadele etmiştir. Bugün yaşamayan bu tarikat hakkında burada, Sovyet dönemi kaynakları da incelenerek giriş niteliğinde bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

In this article, a Yesevi-related tariqa named Saçlı İşanlar which is situated in Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and the Middle Asia, is talked about. The Soviet regime accepted the Saçlı İşanlar Tariqa as one of the most dangerous organizations and fought with it. Here, introductory information about this tariqa, which does not exist today, is also given by examining the Soviet period sources.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Fergana Vadisi, Tarikat, Saçlı İşanlar, Yesevilik, Sovyetler.

Key Words: Middle Asia, Fergana Valley, Tariqa, Saçlı İşanlar, Yesevism, Soviet.

Büyük mutasavvıf, Pir-i Türkistan ve Hazret-i Sultan gibi lakaplarla anılan Ahmed Yesevi tarafından kurulmuş olan Yesevi Yolu, tarihsel süreç içerisinde Orta Asya başta olmak üzere Türklerin yayıldığı coğrafyalara doğrudan veya dolaylı olarak etkilerde bulunmuştur. Böylece Yesevilik ya başka adlar altındaki sufi tarikatlarıyla yaşamayı sürdürmüş ya da başka tarikatları ayin ve erkan bakımından etkilemiştir. XX. yy.a gelindiğinde Orta Asya'da faal olan ve Yesevilikle bağlantılı denilebilecek dinî topluluklar, Laçiler ve Saçlı İşanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu toplulukların yoğunlaştığı bölge Fergana Vadisi olarak bilinmektedir ve bu bölge, Orta Asya'da İslâm denilince ilk akla gelen bölgedir. Bunun nedeni ise bölgenin tarihinde ve sosyo-ekonomik yapılanmasında aranmalıdır.

Fergana Vadisi'nde yoğunlaşmış olan Laçi tarikatına mensup toplulukları başka makalelerimizde ele aldığımız için burada değinmeyeceğiz (Yaman, 2004a, 2004b). Saçlı İşanlar hakkında sınırlı sayıda Rusça kaynak dışında literatürde ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Batıda ve Türkiye'deki konunun uzmanları ise bu kolu A. Bennigsen'in çalışmaları ile duymuşlardır. Bunların dışında pek bilgi bulunmamaktadır. Biz burada gerek Sovyet dönemi kaynakları gerekse bölgedeki alan çalışmalarımıza dayanarak Saçlı İşanlar hakkında bilgiler sunmak istiyoruz.

Yesevilik araştırmalarımız çerçevesinde Sovyet kaynaklarını² incelerken bazı araştırmacıların bu tarikatı Yesevilikle ilişkili olarak veya onun bir kolu olarak sunmaları üzerine bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi edinme ihtiyacı duymuştuk. İşte bu makale bu çalışmayla ortaya çıkan bulguların giriş niteliğinde genel bir sunumu olarak görülmelidir.

Saçlı İşanlar (Rusça: Волосатых ишанов, Kırgız Türkçesi: Çaçtuu Eşandar) Fergana Vadisinde ortaya çıkmış ve bugün bize göre artık aktif olmayan bir hareketin adıdır.

Saçlı İşanlar adının ortaya çıkışı ile ilgili bazı yorumlar bulunmaktadır. Mambetaliyev'e (1966: 23) göre; Saçlı İşanlar tarikatının üyeleri uzun çapan ve başlarına börk giyip, torba asıp, saçlarını ve sakal-bıyıklarını uzattıklarından Saçlı İşanlar diye adlandırılmışlardır. Sufilik uzmanlarından Demidov, Türkmenistan, Serahs'ta eskiden kendini Saçlı İşan olarak ilan eden ve halk hekimliğiyle uğraşan bir işandan söz etmektedir ki, bunun Fergana Vadisi'ndeki Saçlı İşanlar tarikatının ismi ile bir benzerlikten öte bir anlam taşımadığı açıktır (Demidov, 1978: 139).

Bennigsen,³ (1988: 116; 2004: 59) Saçlı İşanlar'ı Orta Asya tarikatlarının en dinamik ve radikal tarikatlarından biri ve Laçiler gibi Yesevilik'ten doğmuş bir diğer kol olarak tanımlamaktadır. Petraş ise onu Kadiri tarikatının bir kolu olarak değerlendirmektedir (Petraş, 1981: 81).

Saçlı İşanlar'ın Yesevilikle olan bağlantısına ilişkin şu veriler bulunmaktadır: Tarikat üyeleri arasında Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet* adlı kitabı okunmakta, kendilerini onun müritleri olarak saymakta ve kendilerine en kutsal ziyaretgah olarak Ahmet Yesevi'nin Türkistan'daki ziyaretgahını görmektedirler. Yine Yesevililiğin diğer tarikatlardan ayırıcı özelliği olan kadınların da zikre katılması uygulamasını benimsemektedirler.⁴ Bu verilere dayanarak Mambetaliyev, önceki çalışmalarından birinde bu tarikatın Yesevililiğin bir uzantısı olduğunu ifade etmektedir (Mambetaliyev, 1966: 11-12). Daha sonra ise, bu tarikatın yapılanmasındaki ayırıcı özelliğin, önceki Yesevi, Kadiri ve Nakşibendi tarikatlarının işanları, kalpaları⁵ ve müritlerinin karşı-devrimci birlikteliğine dayandığı şeklinde biraz daha farklı bir görüş ileri sürmektedir (Mambetaliyev, 1972: 44). Hiç şüphe yok ki bu hareketin önemli bir özelliği Sovyet ideolojisine karşı örgütlenmiş olmasıydı. Bu örgütlenme biçimi bölgenin sosyal/dinsel yapısının bir sonucu olarak asırlardır süren pir-mürit ilişkisine dayalı ilişkiler ağına dayanmaktaydı. Hareketin yöneticileri aynı zamanda işanlar yani din önderlerdi. Bu durum Fergana Vadisi'nin asırlardır kurumlaş-

miş dinsel yapısının doğal bir sonucuydu. Burada İslâm dininin örgütlenmiş değişik ekolleri olarak sufi tarikatları, yaşamın her alanında düzenleyici roller üstlenen en önemli kurumlardı. Saçlı İşanlar gibi oluşumların temelinin de işte bu kurumsal altyapıya dayandığını söyleyebiliriz.

Çok gizli bir örgütlenme ağına sahip olan Saçlı İşanlar tarikatı mensupları, Ahmet Yesevi'yi pir olarak kabul etmekteydiler. Yesevi yolunda olduğu gibi bu tarikatın da en önemli ritüeli zikirdir. Zikir sırasında Ahmet Yesevi'nin Orta Asya halklarınca kutsal görülen *Divan-ı Hikmet*'inden hikmetler okunur. Zikir uygulaması gerek tarikatın yayılması gerekse tarikatın organize yapılması bakımından temel öneme sahiptir. Şöyle ki zikir ritüeli, gizlilik gerektiğinde belli bir ibadethaneye ihtiyaç duymayan, evlerde uygulanabilen, Saçlı İşanlar'ın resmi güçlerce izlenmesini zorlaştıran bir özellik sağlamaktadır.

Saçlı İşanlar grubuna, diğer tarikatlarda olduğu gibi İşan'a el vermek, başka bir deyişle mürit olmak suretiyle girilmektedir. Ancak bunun için girecek kişinin, İşan veya halifeler tarafından çeşitli sınavlara tabi tutulması gerekmektedir. Bu sınavın temelinde ise pirin buyruğuna itaat ve sır saklama yatmaktadır. Mürit olabilmenin yolu İşan veya halifeler yanında hizmet ederken bu sınavı başarmaktan geçer. Böylece mürit, tarikatın bütün sırlarına vakıf olmaya ve tarikatın hiyerarşisine katılmaya hak kazanarak kendisine verilen görevleri yerine getirmeye başlayabilir.⁶

İncelediğimiz kaynaklarda bu hareketin dinsel yönünden çok, siyasal boyutu ön planda gözükmektedir. Hiç şüphesiz bunun nedeni yürütülen rejim karşıtı mücadele idi. Çünkü Fergana Vadisi'nde yaşayan yerli halk Sovyet rejimini yabancı bir işgal gücü olarak görüyor ve Saçlı İşanlar hareketi vb. hareketlerin içerisinde yer alıyorlardı. Sovyet rejimini oldukça uğraştıran Basmacılar olarak bilinen hareketin mensupları da aynı temel üzerinde ortaya çıkmışlardı.

Saçlı İşanlar ile ilgili bilgi veren Sovyet ideolojisinin savunucusu yazarlardan Mambetaliyev'e göre Saçlı İşanlar hareketinin amacı özetle, ... *dinin etkisinden hâlâ çıkamayan, siyasi düşünceleri olmayan sade adamlardan çok sayıda mürit kazanmak, karşıdevrimci unsurları birleştirmek ve Türkistan'daki Sovyet iktidarını yıkmaktır. Tarikat ve onun işan halifeleri yurtdışına kaçmış ve kendi ajanları ile sürekli haberleşerek Basmacıların, Köşirmat'ın, İslam Kurbaşının⁷ Abdil-gaziz Maksım'un, Molla Dihkan'ın elindeki güvenilir adamlar olarak hizmet etmişlerdir...* Bu hareketi ortaya çıkaran nedenlerin esas olarak Çarlık rejimi dönemiyle başlayan ve SSCB döneminde devam eden Fergana Vadisi'nde varolan yerleşmiş sosyal yapıya ters uygulamalardan kaynaklandığı anlaşılacaktır. Bu uygulamalar

arasında; Rusların, verimli ve yoğun nüfuslu Fergana Vadisi topraklarına yönelik Rus nüfus yerleştirme uygulamaları, çok yönlü olarak yürütülen din karşıtı ateizm uygulamaları, eski sosyoekonomik yapının yerine komünist üretim-tüketim ilişkileri modelinin uygulamaya konulması gibi pek çok neden sayılabilir.

Komünist Sovyet rejiminin din karşıtı politikaları ve dine karşı aldığı önlemler tarikatlar şeklinde örgütlenmiş sufi çevrelerin faaliyetlerini gizli olarak yürütmelelerine neden olmuştur. Bu durum hem bu gruplarla mücadeleyi zorlaştırmış hem de karşı devrimci faaliyetleri çok daha tehlikeli ve bilinmez bir hâle sokmuştur. Saçlı İşanlar adlı tarikat da bu şekilde Sovyet rejimi ile mücadele eden dinî gruplardandı. Laçiler gibi bu topluluğun da tam kuruluş zamanı ve kurucusu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır.

Saçlı İşanlar tarikatı mensuplarının 1917 Ekim Devrimi'ne kadar sayılarının çok az olduğu söylenebilir. Bazı kaynaklara göre 1880'li yıllarda Ferganalı Kırgızlar arasında cihat düşüncesini yayan böyle bir grup ortaya çıkmıştır. Özbekistan Devlet Arşivi belgelerine göre Fergana Oblastı Savaş Gubernatörünün, Türkistan General Gubernatörüne 6 Mart 1884'te yazdığı raporunda Aravan bölgesinin Baybuta Köyü'nde kendisini *Saçlı İşan* olarak adlandıran bir kişiye rastlandığı ve Soh Vadisi'nde yaşayan Kırgızlar arasında cihat düşüncesini yaydığı belirtilmektedir (Mambetaliev, 1972: 44). Eğer bu şahıs bu harekete adını veren *Saçlı İşan* adlı şeyh veya başka isimli biri ama bu tarikatın lideri ise, Saçlı İşanlar hareketinin Çarlık rejimi döneminden başlamak üzere ortaya çıktığı ancak faaliyetlerinin henüz gizli propaganda ve yandaş toplama ile sınırlı olduğu söylenebilir. Bu yıllardan 1930'lu yıllara kadar tarikatın faaliyeti konusunda veri olmamakta, 1930'lu yıllarla birlikte tarikatın faaliyetlerini arttırdığı görülmektedir. Buna göre Saçlı İşanlar'ın başında Kokand'dan gelen Abdumatallib Satıbaldiyev adlı işan bulunmaktadır. Abdumatallib önce Leninabad oblastındaki İsfana rayonunun Giyaz köyünde yaşamış. O yerde *Saçlı İşanlar* örgütledikten sonra, Kırgızistan'ın güneyinde işanlık gruplarını örgütlemek amacıyla Oş'taki *Beş Köprik* köyüne gelmiştir. Burada kendisine bağlı gezici işan, kalfa ve müritlerini kullanarak, yeni gruplar oluşturmuş ve işanlık gruplarını teşkilatlandırıp, onlarla birlikte yeni müritler kazanmaya başlamıştır. Lenin Jolu Gazetesi'nde yer alan bilgilerde de 1930'lu yıllarda grubun liderinin Abdumatallip adlı işan olduğu bir müridin anlatımıyla yer almaktadır.⁸

Ancak esas olarak daha sonraki süreçte bu tarikat, Orta Asya'da Sovyet yönetimi ile mücadele yıllarında örgütlenerek güçlenmiş ve Sovyet rejimine şiddetli

muhalefeti ile tanınmıştır. Bu durum gerek resmî belgelerde gerekse süreli yayın organlarında yer alan Saçlı İnanlar ile ilgili haberlerde de görülebilmektedir. Tarikatın faaliyetlerinde İnanlar ve kalpaların oynadıkları aktif rol Sovyet kaynaklarında ele alınmaktadır. Mahkeme kayıtlarına göre hareketin önderi veya önderleri Sovyet rejiminin uygulamalarına karşı propaganda yürütmekteydiler. Mesela müritlere Sovyet rejiminin istediği gibi pamuk değil de buğday ekmeleri söyleniyordu. Ayrıca yeni rejimin uygulamaya koyduğu kolhoz sistemine karşı da hem onun içine girerek hem de dışarıdan çeşitli faaliyetler gerçekleştiriliyordu. Saçlı İnanlar hareketine mensup güvenilir ve yetenekli müritlerin kolhoza girmeleri sağlanarak, başka müritler kazanmak ve zikirler düzenlemekle görevlendiriliyorlardı. Gazetelerde yer alan bilgilere göre, Saçlı İnanlar, Kolhoz'un yaptığı çalışmaları bozmak için, sufi gruplarının temel örf-âdeti olan zikir-sohbeti kullanarak propaganda yapıyor ve kalpa ve müritlere sürekli zikir yaptırarak, işçilerin kolhoz işlerinden uzaklaştırılmasına çalışıyorlardı.

Sovyet kaynaklarına göre 1935 yılının ikinci yarısında *Saçlı İnanlar* tarikatının gizli faaliyetleri ortaya çıkarılarak mahkemede yargılandıkları görülmektedir. Mahkeme sürecinde suçlanan 32 kişiden çoğu cezalandırılmıştır. Bu mahkeme sürecinde görüldüğü üzere tarikatın o sıradaki lideri Abdumatalib Satıbaldiyev'dir. Bu gelişmeler Sovyet kaynaklarıncı tarikatın sona erdirildiği şeklinde yorumlansa da, tarikatın bu tarihten itibaren de gizli faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde dine karşı ateizm siyaseti de Sovyetler tarafından yeni yeni uygulama alanına sokuluyordu. 1936'da yapılan, Komünist Partisi'nin Şubat toplantısında ve *Pravda* gazetesinde dine karşı propagandanın en iyi Fergana bölgesinde yürütülmesini ve bu bölgeden en iyi şekilde faydalanılması gerekliliği özellikle vurgulanmaktadır.

Orta Asya'da *Saçlı İnanlar* tarikatının Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın Fergana Vadisi bölgelerinde faaliyet gösteren birbiriyle bağlantılı çeşitli grupları olmuştur. Tarikat, Kırgızistan'da esas olarak Oş, Leylek, Batken, Kızıl Kiya, Süluktu gibi güney bölgelerindeki yerleşim birimlerinde yayılmış olup merkezi Oş şehri olmuştur.

Mambetaliyev'e göre bu tarikatın güçlenmesinde Sovyetlerin sağladığı dine yönelik *özgürlükçü* ortamın da rolü vardı. 1935 yılında tarikatın liderleri hakkında mahkeme sürecinde tanık olarak dinlenenlerden Özbekistan'lı Alim Aminov, *Saçlı İnanlar* tarikatının kalpası İbragim kalpa ile olan konuşması hakkında şöyle demektedir:

"Ben akşam, mescitte divanaların⁹ sohbet ettiğini öğrendikten sonra mescide gelsem, adamlar toplanıp oturmuş, ortada divanalar var. Rahmanberdi divana *Hikmet* adlı kitabı okuyup (Ahmed Yesevi'nin kitabı) İbragim kalpa ise oturanlara bazı sözlerin anlamını açıklıyordu. Sizler ne amaçla insanların kafalarını karıştırıyorsunuz, diye sordum ben.

Mahmudcan divana bana bakıp, şöyle dedi:

- Sen gazete okuyor musun?

- Okuyorum, sana ne!

- İyi oku, çünkü hiçbir şeyden haberin yok. Sovyet iktidarı herkese istediğini yapmaya izin verdi. Mahmudcan divana oldukça zor Marksizm-Leninizm hakkında, partinin XVII. toplantısında görüşülen meseleler hakkında konuşarak beni şaşırttı." (Mambetaliyev, 1969: 46).

Tarikat mensuplarının Sovyet karşıtı faaliyetleri gizli gizli devam etmiş, gezici İşanlar ve onlara bağlı kalpalar, divanalar tarafından yayılmıştır. Buna ilişkin Kırgızistan'daki Komünist partinin en güvenilir ateizm uzmanlarından Petraş şu bilgileri sunmaktadır. Ona göre II. Dünya Savaşı sırasında Saçlı İşanlar, halk arasında Müslüman ibadetlerinin yerine getirilmesi, Sovyet ordusuyla savaşa katılmaması ve savaştan yenik çıkılacağı gibi umutsuzluğa sevk edici propagandalar yaptıklarını ifade etmektedir. Ayrıca, Saçlı İşanlar hareketi içerisinde yer alan kişiler arasında asker kaçaklarından da müritler olduğunu savunmaktadır (Petraş, 1981: 81). Yine bir başka Sovyet dönemi yazarına göre İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam halkın dine yönelmesine yol açmış, dinî ayinler ve kutsal mekânlara yönelik ziyaretler artış göstermiştir. İşte bu ortam Saçlı İşanlar gibi rejim karşıtı tarikatların canlanmasına da zemin hazırlamıştır (Bayaliyeva, 1981: 56). Daha sonra anlaşılacağı üzere tarikat Sovyet karşıtı faaliyetlerini gizli gizli sürdürmüştür. Bu kez tarikatın liderliğini Abdumatalib Satibaldiyev öldükten sonra onun yerine geçen İşan Tur-sunbay Madaripov yürütmektedir. Sovyet makamlarınca ilki 1952 ve ikincisi 1959'da olmak üzere Saçlı İşanlara yönelik yeni takibatlara girilmiş ve yargılama sürecine bir propaganda malzemesi olarak basın organlarında da yer verilmiştir. Konuya Sovyet ideolojisi doğrultusunda yaklaşan ve Kırgızistan'daki dinî akımlar konusunda uzman olan Kırgız tarihçi Mambetaliyev de çalışmalarında bu malzemelerden sık sık yararlanmaktadır (Mambetaliyev, 1969: 36-39; 1972: 52-54).¹⁰ Burada Sovyet rejiminin amacının yargılama sürecindeki gelişmeleri kullanmak suretiyle tarikatı ve onun işanlarını halkın gözünden düşürmek olduğu görülmektedir. Basın yayın araçlarının sadece Sovyet ideolojisinin hizmetinde olduğu böyle bir ortamda bu propagandanın belli düzeyde etkili olduğu da söylenmelidir.

Günümüzde Saçlı İşanlar hareketi faal midir, değil midir kısaca bu konuya da değinmek istiyoruz. Bu konuyu Fergana Vadisi'nin değişik bölgelerinde gerçekleştirdiğimiz araştırma gezilerine dayanarak ele alacağız. 1930'lu ve 1950'li yıllarda Sovyet rejimi tarafından yok edilmeye çalışılan bu hareketin bugün aktif olduğuna dair gerek kaynaklarda gerekse Fergana Vadisi'ndeki araştırmalarımızda herhangi bir veriye rastlayamadık. Fergana Vadisi'nin Kırgızistan bölümünde Oş, Kademcay ve Batken bölgesindeki bazı köylerde gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde insanlar Saçlı İşanlara değinmediler. Aynı şekilde Özbekistan'da da Namangan, Kokand ve Margulan'da benzeri bir tabloyla karşılaştık. Sadece Namanganlı bir şeyh bize *Saçlı İşan* adının nereden çıktığına ilişkin duyduklarını anlattı. Bu tarikatın liderinin uzun saçlı ve saçını ikiye ayıran bir şeyh olması nedeniyle bu adla anıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Fergana'da İşantobu Köyü'nde görüştüğümüz Zuparhan Jiyenov¹¹ da bize; "Biz onlara Habrik deriz. Habrikler, Saçlı İşanlar zikiri tam olarak söylemezler. Onlar uzun saç bırakarak kışın da karda yürüyebilmişler." demiştir. Margulan'da ve Kokand'da görüştüğümüz iki tanınmış din adamı da konuyla ilgili bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Belki de Sovyet rejiminin Saçlı İşanlar olarak adlandırdıkları bu hareketin mensupları, değişik tarikatların üyeleri olup kendilerini bu adla tanımlamıyorlardı. Bu bakımdan da halk arasında pek bilinmiyordu veya bu hareket çok iyi organize olmuş küçük ama çok etkili bir topluluktu. Bu nedenlerle halkın çoğunluğu tarafından bilinmemekteydi. Bu varsayımlar daha da arttırılabilir. Saçlı İşanlar adı altında Sovyet rejimi ile mücadele eden hareketin mensuplarının 1960'lardan itibaren değişik tarikatların içerisinde varlıklarını sürdürdükleri tahmin olunabilir. Bugün diğer tarikatların içinde erimiş olsa da Saçlı İşanlar hareketi Orta Asya'daki Sovyet işgaline direnişi simgeleyen önemli bir yere sahiptir. Bunu gösteren de yine Sovyet kaynaklarıdır. Bu harekete ilişkin yapılacak ayrıntılı araştırmalarla Orta Asya'nın Sovyet döneminde yaşadıklarına ilişkin pek çok noktanın da aydınlanacağına inanıyoruz.

KAYNAK KİŞİLER

Mekkembay Corayev(Kırgızistan, Batken Oblastı, Kademcay Rayonu, Ak Kiya Köyü)

Hoca Yusufhan Mahsum (Kırgızistan, Batken Oblastı, Sür Köyü)

Mamatsak Ormanov (Kırgızistan, Batken Oblastı, Kayındı Köyü)

Sabir Kari (Özbekistan, Margulan İlçe merkezi)

Abdülkadir Muhammedsiddikoğlu (Özbekistan, Namangan şehir merkezi)

Züparhan Ciyenov (Özbekistan, Yezyavan, İşantobı Köyü)

KAYNAKLAR¹²

- BAYALIYEVA, T. J. (1981): *Religiozniye Perejitki u Kirgizov i ih Preodolenie*, Frunze, İzdatelstvo, "İlim".
- BELYAYEV, E. A. (1957): *Musulmanskoye Sektantstvo* (İstoriçeskiye Oçerki), Moskva, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturi.
- BENNIGSEN, Alexandre, Chantal Lemerçier-Quelquejay (1988): *Sufi Ve Komiser, Rusya'da İslâm Tarikatları*, Çev. Osman Türer, Ankara, Akçağ Yayınevi.
- BENNIGSEN, Alexandre (2004): "Orta Asya'da Tarikatlar", *İslam Dünyası'nda Tarikatlar (Gelişmeleri ve Aktüel Durumları)*, Yay. A. Popoviç, Gilles Veinstein, Çev. Ö. Türer, İstanbul, Suf Yayınları, s. 51-68.
- DEMİDOV, S.M. (1978): *Sufizm v Türkmenni (Evolutsya i Perejitki)*, Aşhabad, İzdatelstvo İlim.
- KLİMOVIÇ, L. (1936): *İslam v Çarskoy Rasii, Oçerki*, Moskva, Gosudarstvennoye Antireligioznoye İzdatelstvo.
- MAMBETALİYEV, Satibaldı (1966): *Kirgizstandağı Musulman Sektaları*, Frunze, "Kirgizstan" Basması.
- MAMBETALİYEV, Satibaldı (1969): *Perejitki Nekotorih Musulmanskih Teçeniy V Kirgizii i ih İstoriya*, "Mektep" Frunze.
- MAMBETALİYEV, Satibaldı (1972): *Sufizm Jana Aning Kirgizstandağı Ağımdarı*, Frunze, "Kirgizstan" Basması.
- SMIRNOV, N. A. (1930): *Musulmanskoye Sektantstvo*, Moskva, Aktsiyonernoye İzdatelskoye Obşetvo "Bezbojnik".
- ŞÜLEMBAYEV, K. (Hızl.) (1987): *Sovetik Şiğis Respublikalarındağı İslam*, Almatı, Kazakistan Baspası.
- YAMAN, Ali (2004a): "Neizvestnie Posledovatel Yasavi v Kirgizistane: Lahçidi, Allahçidi", *Ahmet Yesevi Üniversitesinin Habarşısı*, Türkistan, No: 1 (43), (Kantar – Akpan 2004), s.152-158.
- YAMAN, Ali (2004b): "Kirgizistan'da Bilinmeyen Yesevi İzbasarları: Laçiler", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi, (Bahar 2004), S. 29, s. 33-47.

DİPNOTLAR

- ¹ Yard. Doç. Dr., Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi Öğretim Üyesi
- ² Gerek Çarlık Rusyası gerekse Sovyet dönemindeki Müslüman tarikatları ve grupları hakkında ideolojik bakış açısının hakim olduğu pek çok çalışma yapılmıştır (Bkz., Smirnov, 1930; Klimoviç, 1936; Belyayev, 1957; Şülembayev, 1987).
- ³ Bennigsen, bu tarikat için hem Saçlı İşanlar ve hem de Atlı İşanlar adlarını kullanmaktadır. Ancak bunun gerek Kirgızcası (Chachtuu Eshander), gerekse Rusçasının (Волосатых ишанов) - Volosatye Ishany) "atlı" sözcüğü ile bir ilgisi bulunmamaktadır. (Bennigsen, 1988: 116-121; 2004: 59, 62, 63)
- ⁴ Her ne kadar bu konuda farklı görüşler de bulunmakla birlikte, Ahmet Yesevi'nin yaşadığı dönemde İslamlaşma sürecine konu olan toplulukların sosyal-dinsel durumları bu gerçeği ortaya koymaktadır.
- ⁵ Kalpa, halife sözcüğünün bölgedeki söyleniş biçimi olmaktadır. Burada hiyerarşik olarak Pir'den sonra gelen tarikat üyelerine verilen isim anlamındadır. Bu anlamda "sarkar" sözcüğü de kullanılmaktadır.
- ⁶ Yukarıda özetlenenlerin yanısıra Mambetaliev, müritliğin aşamalarını şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere dörde ayırarak: "...Şeriat, Müslümanlardan talep ettiği yükümlülükleri ve en küçük ayrıntısına kadar yapmak demektir. İkinci aşama – tarikat veya sufizmin yoluna girmektir. Bu

aşamada sufi için ortadoks İslâm'ın taleplerini yapmak zorunlu değildir. Sufi tamamiyle isteği ve özgürlüğü ile tarikatın öğretisine katılıp, İşana, halifeye el verip mürid olur. Ölü nasıl olursa, mürit de kendi eşanın yanında öyle olması gerek. Üçüncü aşama marifette "Allah gerçeğine" ulaşarak gözü açılır. Gözü açılan mürit bu dünyada her şeye kötü gözle bakarak, her rahatlıktan vazgeçer. En yukarıdaki dördüncü aşama hakikata geldiğinde sufi Allah ile birleşerek iki damla su gibi bir birlerine kavuşurlar. Bu kavuşma zikir zamanında ekstaz ile gerçekleşir..." demektedir. (Mambetaliev, 1966: 17-18)

- 7 Kurbaşı, korbaşı, Basmacı hareketinin liderlerine verilen isimdir.
- 8 Oş'ta Saçlı İşanlar'ın halifelerinden Toktosun Harjimeddinov bunu şöyle anlatıyor: "...Ağır hasta oldum. 1934 yılında Çayhanede ekmek satarken yanıma bir kişi geldi ve çok şefkatli bir şekilde hatırımı sordu. Seni işanla tanıştıracam o seni problemlerinden kurtaracak ve hayatın da iyileşecek dedi. Çok geçmeden beni Abdumatallib adlı işana götürdü. Tanımadığım kişi "Saçlı İşanlar" tarikatına mürit bulan Kokandlı Nabi Kari adlı kalfa imiş...". Lenin Jolu Gazetesi, 10 Fevral, 1960.
- 9 Divana, divane, duvana gibi şekillerde kullanılabilen bu sözcük, Fergana Vadisi'nde mürit sözcüğü ile aynı anlamda tarikat mensubunu nitelendirmek üzere kullanılmaktadır.
- 10 Oş bölgesi Lenin Yolu Gazetesi'nin 15 Aralık 1959 günkü sayısında, İşan Madaripov'un "Ben işanlıktan çıktım." adlı mektubunu yayınlanmıştır.
- 11 İşantobu Köyü'nde Zuparhan Ciyenov ile 2004 Temmuz ayındaki görüşme notlarım.
- 12 Rusça kaynakların çevirileri Ahmet Yesevi Üniversitesi Araştırma Görevlilerinden Hasan Bektaş, Engin Akgün, Alişir Azim tarafından yapılarak, Didar Şavenov, Nazgül Abildina ve tarafımdan yeniden gözden geçirilerek düzeltilmiştir.